
Stephan Günzel

FENOMENOLOGIJA

PROSTORSKOSTI: TOPOLOGIJA

Fenomenologija je posebna oblika filozofiranja, katere cilj je, bistvo človeške eksistence in spoznanja opisati iz izkustva. Na »fenomenološkost« zato lahko nalletimo še pred uveljavitvijo fenomenologije kot posebne filozofske discipline: še posebno pa si fenomenologija prizadeva, da bi znotraj filozofije imela funkcijo temeljnja. S tem programom se je pričelo »fenomenološko gibanje« ob začetku 20. stoletja: fenomenološki opisi naj bi pokazali, kaj in kako človek je, kaj so *konstituante* njegove biti oziroma njegove eksistence. K temu ob zaznavi in živi telesnosti še posebej spada prostorskost. Pri tem pa fenomenologija »prostora« ne razumeva več kot prostor newtonovske fizike, ki je koncipiran kot enakolični razsežni prostor, temveč kot prostor doživljanja oziroma doživljajski prostor. Zato je s fenomenološkega gledišča smiselno, da ne govorimo o »prostoru«, ampak o »prostorskosti«. Merodajne fenomenološke teorije prostora pri tem skušajo prostorskost izkustva, o kateri je vprašanje, opisati z vzratnim hodom k (neki) »topologiji«. ¹ Čeprav je oznaka »topologija« oziroma »topološki prostor« v fenomenologiji prišla v rabo šele v 50. letih 20. stoletja – tako, denimo, pri Gastonu Bachelardu, Martinu Heideggru in Mauriceu Merleau-Pontyju – pa neki topološki zastavek lahko razpoznamo že prej: s topološkim opisom skuša fenomeno-

27

---

¹ Da se fenomenološka deskripcija prostora usmerja k topologiji, je nazadnje pokazal Steven M. Rosen v svojem delu *Dimensions of Apeiron. A Topological Phenomenology of Space, Time and Individuation*, Amsterdam/New York 2004.

logija izkazati to, da koncept prostora, značilen za geometrijo in klasično fiziko, predstavlja skrček oz. zoženje prostorskega izkustva.^{2*} Prostorskega izkustva se ne da mersko določiti. Pri tem to fenomenološko določitev večidel zaznamuje rekurzivnost: podlaga opisa naj bi bilo izkustvo, kar pa opisujemo s pomočjo izkustva, so prav podlage tega izkustva. Celotna slika fenomenologije prostorskosti v 20. stoletju postane še bolj kompleksna zaradi neke divergence v razumevanju »topologije«. – Če stvar nekoliko priostriamo, lahko govorimo o *francoski in nemški* formi topološkega mišljenja prostora: medtem ko se frankofonska *topologija* z Bachelardom eksplicitno navezuje tako na modele novejšje geometrije kakor tudi relativnostne teorije, pa nemška *topologija* s Heideggrom poudarja »kraj« in življenjskosvetno funkcijo le-tega kot prebivališča oziroma domovine. Argumentacija teh dveh zastavitev je torej res različna: medtem ko skuša nemška fenomenologija pokazati, da tridimenzionalni, merljivi in homogeni prostor izhaja iz topološke strukture prostorskosti izkustva, francoska v glavnem meri na to, da bi izkazala inkompatibilnost topološkega in evklidskega prostora. Izhodišče obeh zastavitev pa v enaki meri predstavlja fenomenologija Edmunda Husserla. Poskus posredovanja med nemško in francosko tradicijo zopet lahko najdemo pri Merleau-Pontyju, ki po eni strani zastopa tezo o izvornosti topološkega prostora, po drugi pa ugotavlja aktualno prepletanje obeh tipov prostora. Kot povsem drugačna fenomenološka pot se je na anglosaksonskem območju izoblikovala behavioristična forma topologije, za predstavnika katere bi lahko veljal Kurt Lewin. Ta je predložil morda prvi topološki opis prostora znotraj fenomenologije, ki se nanaša na konkretno doživljajsko formo prostora, ki ni niti antropocentrična niti univerzalna: na fenomenologijo vojne pokrajine.

I. Edmund Husserl: arheologija in redukcija

Na začetek fenomenološkega nauka o konstituciji tridimenzionalnega prostora v 20. stoletju naletimo pri Edmundu Husserlu. Husserl svojo obliko raziskovanja imenuje vzvratna pot oziroma fenomenološka »redukcija«. Od nje si obeta »odkop« oziroma »razgrnitev« tistih elementov oziroma konfiguracij, ki jih lahko imamo za konstituante zavesti. Zato naj bi se po njem fenomenološko postopanje imenovalo tudi »arheologija«:³ preiskovanje začetka (gr. *arche*) po vzvratni poti: od spremenljive zaznave aktualno danega k nespremenljivim temeljnim

2* V izvirniku: »räumlicher Erfahrung«, pri čemer gre za dvojni odnos: »prostorskost izkustva« kot »izkustvo prostora« in kot že vedno »prostorsko strukturirano izkustvo«, odtod tudi avtorjev govor o »prostorskosti« namesto o »prostoru«. Op. prev.

3 Prim. Eugen Fink, »Das Problem der Phänomenologie Edmund Husserls« /»Problem fenomenologije Edmunda Husserla«, v: isti, *Studien zur Phänomenologie. 1930-1939* /Študije o fenomenologiji, 1930-1939/, Den Haag 1966 [1939], str. 179-223, tu str. 199.

plastem.⁴ Skupaj s Franzem Brentanom Husserl pri tem izhaja iz intencionalne strukture zavesti, na kateri temelji sleherno dogajanje zaznavanja:⁵ zaznava je vedno zaznava *nečesa*. Zavest je vedno že v »vnanjem«, saj se nanaša na stvari v svetu.⁶ To pa je v svoji zastavitvi že določilo topološke strukture, ki je za prostor fundamentalna: znotraj in zunaj kot ločena nastopita šele v evklidskem prostoru, glede na doživljanje zaznave pa tvorita predhodno enost.

Kako pa se konstituira tridimenzionalnost? – Fenomenološki odgovor na vprašanje po »nastanku« evklidskega prostora je že pred Husserlom skušal podati Georg Friedrich Hegel: po njegovem *Fenomenologija duha* upričuje razvoj »duha« kot idealizirano izoblikovanje splošnih spoznavnih struktur. K tem spadajo tudi podlage spoznanja narave, slednje pa zopet zaobsega pojem prostora kot tridimenzionalne tvorbe. Tri dimenzije za Hegla niso poljubna, kvalitativno indiferentna določila homogenega prostora, temveč prave razlike, ki se »porajajo« ena iz druge.⁷ Če to zaobrremo fenomenološko, gre za opis geometrijskih figur kot predstavnologičnih ekstremov, tako da se prostor gradi na neobhodnih drugih figurah. Topološki opis je torej tu v pokazu idealne metamorfoze oziroma porajanja dimenzij. Hegel tako izpelje, da pojem prostora rezultira iz tistega, kar je naravnost neprostorsko, iz točke (0 dimenzij), ki si jo je mogoče predstavljati samo kot del črte (1 dimenzija), do odprave slednje pa pride v ploskvi (2 dimenziji). Šele ta lahko velja za pravo negacijo in s tem za nujno predpostavko predstave prostora (3 dimenzije).⁸ Podoben premislek je zastavil Husserl: v 90. letih 19. stoletja se je ukvarjal s »Knjigo o prostoru«, ki potem sicer ni izšla, v njej pa opiše

4 Prim. Stephan Günzel, »Zick-Zack. Edmund Husserls phänomenologische Archäologie«, v: *Die Aktualität des Archäologischen in Wissenschaft, Künsten und Medien*, ur. Knut Ebling in Stefan Altekamp, Frankfurt na M. 2004, str. 920058–117. [»Cik-cak. Fenomenološka arheologija Edmunda Husserla«, prev. Jože Horvat, v: *Phainomena XIV/51–52* (2005), str. 9–22.]

5 Glede Brentanovih refleksij o prostorskosti prim. Franz Brentano, *Philosophische Untersuchungen zu Raum, Zeit und Kontinuum* /Filozofske raziskave o prostoru, času in kontinuumu/, ur. Alfred Kastil, Hamburg 1976.

6 Prim. Jean-Paul Sartre, »Eine fundamentale Idee der Phänomenologie Husserls: die Intentionalität /»Fundamentalna ideja Husserlove fenomenologije: intencionalnost«/, v: isti: *Gesammelte Werke, Philosophische Schriften*, 1. zv., ur. Vincent von Wroblewsky, Reinbek 1994 [1939], str. 33–37.

7 Prim. Dieter Wandschneider, »Räumliche Extension und das Problem der Dreidimensionalität in Hegels Theorie des Raumes« / »Prostorska razsežnost in problem tridimenzionalnosti v Heglovi teoriji prostora«, v: *Hegel-Studien 19* (1975), str. 255–273.

8 Prim. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrissel* Očrt enciklopedije filozofskih znanosti/, drugi del: *Die Naturphilosophie* /Filozofija narave/, *Werke*, 18. zv., Frankfurt na M. 1986, str. 394 isl. – Četudi se je z mislijo o vzajemnem porajanju geometrijskih oblik poigravalo že v antiki (denimo Aristotel v spisu *O duši*, 409a), Heglov predlog vendarle predstavlja vrhunec geometrijsko nazornega utemeljevalnega postopanja. (Prim. Jacques Derrida, »Ousia und Gramme. Notiz über eine Fussnote in *Sein und Zeit*« /»Ousia in gramme. Zabeležka k neki opombi iz *Biti in časa*«/, v: isti, *Randgänge der Philosophie*, Dunaj 1999, str. 57–92 in 359–367, predvs. str. 65 isl.)

fenomenološko razvitje dimenzij, ki glede na Heglovo poteka v ravno nasprotni smeri: Husserl izhaja iz tega, da začetek kvalitativnega diferenciranja oziroma porazločenja ni točka – kot je to menil Hegel –, temveč prav najvišja stopnja abstrahiranja geometrijske predstave: »V ploskvi ali črti ne vidimo neskončne množine točk. Črta je enost in ne neskončno mnoštvo.«⁹ Za zgodnjega Husserla je na začetku izkustvo tridimenzionalnosti. Šele izhajajoč iz njega je mogoče dojemati in uzirati pojme dvodimenzionalnosti in pojme še nižjih dimenzij: iz prostora *nastane* ploskev *nastane* črta *nastane* točka ...¹⁰

V srednjem obdobju svojega delovanja, katerega lego je mogoče razbrati iz predavanja *Stvar in prostor / Ding und Raum*, Husserl izhaja iz tega, da bi bilo tridimenzionalnost prostora in prostorskih objektov mogoče izpeljati neposredno iz senzomotoričnega izkustva. Ta projekt je nazadnje razdelal Husserlov učenec, matematik Oskar Becker. Ta kot osnovo privzema to, da je vidno polje dvodimenzionalno, temu pa se mora pridružiti še smer gibanja, in že imamo izvirno izkustvo prostora.¹¹ V poznejših spisih pa lahko opazimo nikakor ne nepomembno spremeno v Husserlovem mišljenju. Veliko njegovih premišljevanj se zdaj osredinja okrog koncepta »življenjskega sveta«. V zvezi s teorijo prostora Husserl pri tem spremeni perspektivo, s katero »arheologija« zdaj postane relevantna tudi v svojem ožjem pomenu: izhaja namreč iz tega, da je bil *arche* oziroma izvor geometrije v praksi. – Tako denimo izvor Pitagorovega izreka ni znanost, temveč se ga je najprej uporabljalo v praksi, za merjenje njivskih površin. Četudi geometrijska pravila, pridobljena iz te prakse, posedujejo nadčasovno veljavnost, so jih odkrili v prav tisti konkretni zgodovinski situaciji: bila so sestavni

30

9 Edmund Husserl, »Philosophische Versuche über den Raum / »Filozofski poskusi o prostoru«/ (1886–1901), v: isti, *Gesammelte Werke, Husserliana*, 21. zv. Den Haag/Dodrecht 1950, str. 261–360, poseb. gl. str. 286.

10 Vilém Flusser je Husserlovo fenomenološko deskripcijo geometrijske abstrakcije uporabil kot prispodobo informacijskotehnološkega razvoja: v zgodovini človeštva se dimenzije plastično-haptičnih teles prek dvodimenzionalne ploskve slik, ki prikazujejo iluzoričen prostor, reducirajo do linearne skriptoralnosti pisanja, nazadnje pa do ničte dimenzije oziroma nematerialnosti informacije pri digitalnem prenosu podatkov. (Prim. Vilém Flusser, »Lob der Oberflächlichkeit oder: Das Abstraktionsspiel (1983)« / »Hvalnica površinske ali: igra abstrahiranja«, v: isti, *Lob der Oberflächlichkeit. Für eine Phänomenologie der Medien / Hvalnica površinske. Prispevki k fenomenologiji medijev*, *Schriften*, 1. zv., ur. Stefan Bollmann in Edith Flusser, Mannheim 1995 [1993], str. 7–59. Prim še: Dietmar Kamper, *Körper-Abstraktionen. Das anthropologische Viereck von Raum, Fläche, Linien und Punkt / Abstrahiranja telesa. Antropološki četverkotnik prostora, ploskve, črte in točke*, Köln 1999.

11 Prim. Oskar Becker, »Beiträge zur phänomenologischen Begründung der Geometrie und ihrer physikalischen Anwendungen« / »Prispevki k fenomenološki utemeljitvi geometrije in njene rabe v fiziki«, v: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung* 6 (1923), str. 385–560, tu str. 492–497. – O tem prim. še poznejšo krajšo različico teksta taistega avtorja »Die apriorische Struktur des Anschauungsraumes« / »Apriorna struktura nazorljivega prostora«, v: *Philosophischer Anzeiger* 4 (1929/30), str. 129–162.

del nekakšne »protogeometrije«, ¹² v kateri so razmerja v konkretnih prostorskih situacijah zajemali s pomočjo »neeksaktnih« figur. Na tem mestu torej lahko topološko strukturo uzremo v nedoločnih figurah ali shemah, ki zgodovinsko in življenjskopraktično predhajajo eksaktni geometriji.

Izhajajoč iz tega je Husserl razvil pogled, da je celo matematičnim znanostim prav tako lasten neki »zgodovinski apriori«, ¹³ da torej imajo navkljub brezčasni veljavnosti svojih izjav zgodovinsko genezo. V poteku te geneze te ideje sploh šele pridejo na svet oziroma, bolje, v svetu nastanejo. Po Husserlu pa ima zgodovinskost svoj »kraj«: »našo zemljo«. ¹⁴ Tega ne misli v smislu nacionalistične ideje domovine, temveč – kot to zapiše v tozadavnem tekstu – kot transcendentarno »formo tal«. ¹⁵ »Naravna tla sveta« ¹⁶ so pogoj možnosti životelesnega izkustva prostora oziroma prostorskega doživljanja: kjer koli človek je in kjer koli se giblje – pa četudi na kakem tujem planetu –, bo ob tem vedno soizvrševal izkustvo »tal«, ki bo osnova njegovega delovanskega prostora. Če z Newtonom spregovorimo proti Newtonu: životelesno izkustvo relativnega prostora je temeljno za abstraktno koncepcijo absolutnega prostora. Med vsemi izvori oziroma prvimi formami zrenja je treba po Husserlu zato zemljo uzirati kot *praarche*. Kot Noetova barka, ^{17*} ki je med vesoljnim potopom ponujala zaščito, ¹⁸ so prostori z antro-

12 Gilles Deleuze/Felix Guattari, *Tausend Plateaus. Kapitalismus und Schizophrenie 2*, /Tisoč platojev. Kapitalizem in shizofrenija/ Berlin 1992 [1980], str. 504. – Prim. Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie*, prva knjiga, *Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie* [1913], § 74, v: Husserliana, Zv. 3/1, str. 154 isl. – Prim. Edmund Husserl, *Ideje za čisto fenomenologijo in fenomenološko filozofijo*, prev. Frane Jerman, Ljubljana 1997.

13 Edmund Husserl, »Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem (1936)«, v: *Revue internationale de Philosophie* 2 (1939), str. 203–225, tu str. 221 [= Husserliana, 7. zv., str. 380]. – /Prim. tudi slov. prevod: Edmund Husserl, »Vprašanje po izvoru geometrije kot intencionalno-zgodovinski problem«, prev. U. Grilc, v: *Problemi* 1–2/1998, str. 7–29. Op. prev./ Tega pojma se je oprijel Michel Foucault in ga opredelil kot »realitetni pogoj izjavljanja« (Michel Foucault, *Die Archäologie des Wissens*, Frankfurt na M. 2003 [1968], str. 184 /Prim. slov. prevod: M. Foucault, *Arheologija vednosti*, prev. U. Grilc, Ljubljana 2001, op. prev./).

14 Edmund Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchung zur Genealogie der Logik /Izkustvo in sodba. Raziskava o genealogiji logikel* Hamburg 1999 [1939], str. 189.

15 Edmund Husserl, »Grundlegende Untersuchungen zum phänomenologischen Ursprung der Räumlichkeit der Natur (1934)« /»Temeljne raziskave o fenomenološkem izvoru prostorske narave«, v: *Philosophical Essay in Memory of Edmund Husserl*, ur. Marvin Farber, Cambridge, Harvard University Press 1940, str. 307–325, tu str. 308.

16 Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie* [1939], v: Husserliana, 6. zv., str. 153. /Prim. slov. prev. E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti in transcendentna fenomenologija*, prev. A. Tonkli-Komel, A. Leskovec, S. Krušič, Ljubljana 2005. Op. prev./

17 * V izvirniku neprevedljiva besedna igra: die Arche (barka) – arche (izvor). Op. prev.

18 Prim. Walter Burkert, »Konstruktion des Raumes und räumlichen Kategorien im griechischen Denken« /Konstrukcija prostora in prostorskih kategorij v grškem mišljenju«, v: *Räumliches Denken /Prostorsko mišljenje/*, ur. Dagmar Reichert, Zürich 1996, str. 57–85, tu str. 65 isl.

pološkega vidika že vedno nekakšne zaščitne cone, nekakšni vsebniki. Prav takó zaščito daje tudi životelesno ponotranjena forma tal: kot trdna točka navezovanja namreč ponuja zaščito pred izgubo orientiranosti. Zato je treba »revolucijo«, s katero je Kopernik kozmološko izsrediščil Zemljo, s fenomenološkega vidika še enkrat kopernikansko zaobrniti.¹⁹ Zemeljska tla so kot konstitutivni *spodaj* fenomenalne strukture doživljanja prostora središče, ki ga ima sleherno živo telo virtualno venomer pri sebi. To je Husserlova najtrdnejša in najbolj osnovna topološka figura: utemeljujoča talnost /*Bodenständigkeit*/, prek katere je šele dan orientirani prostor, pogojuje specifično »*prostorsko/uprotorjeno telesnost*«²⁰ človeka in stvari, s katerimi ima ta opraviti: »Zemlja [je] pri tem sama neka splošnost: je individualna, vendar predmet, ki v sebi nosi [...] mnogotera kraljestva kot kraljestva neskončnosti.«²¹ To pa je enako faktičnemu odstopu od novoveške podobe sveta, kakršno je izdelal Galilej; glede tega je emblematičen Husserlov izrek: »Zemlja se ne giblje.«²² Husserl torej nazadnje spodkoplje vprašanje po tridimenzionalnosti prostora, s tem ko zanj to tridimenzionalnost konstituira neka veliko bolj temeljna dimenzija: topološka struktura, ki je temelj sleherne doživljive forme prostorskosti, je po njem vedno v odnosu izkušajoče žive telesnosti do *talnega* /*Bodenhaftigkeit*/. Husserlov opis pogojujočega izkustva tal bi zato lahko po pravici naznačili tudi kot »transcendentalno geografijo«,²³ saj konstitutivni elementi pri tem sami niso nikakršne empirične danosti: Husserl se ne sprašuje po posameznih prostorskih danostih oziroma po topografskih ali kontingentnih obeležjih, temveč po strukturalnih in ireduktibilnih merodajnostih, na katere naletimo pri slehernem prostorskem izkušanju.

32

II. Maurice Merleau-Ponty: perspektiva in reverzibilnost

Husserlova topološka deskripcija forme tal oziroma talnosti je naletela na odzven pri Mauriceu Merleau-Pontyju, ki je v svojih predavanjih o pojmu narave

19 Idejnozgodovinsko to izsredičenje oz. decentraliziranje Zemlje pravzaprav predstavlja približevanje le-te božanski sferi. Nasprotno pa je bila sredina sveta (univerzuma) najslabši izmed vseh možnih krajev. (Prim. Rémi Brague, »Geozentrismus als Demütigung des Menschen« /»Geocentrizem kot ponižanje človeka«/ [1990], v: *Internationale Zeitschrift für Philosophie* 1/1994, str. 1–25.

20 Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie, /Ideje za čisto fenomenologijo/* 2. knjiga [1952], v: *Husserliana*, 4. zv., str. 29.

21 Edmund Husserl, »Problem einer nicht historischen sondern idealen Genesis der Idee strenger Wissenschaft« / »Problem ne historične, temveč idealne geneze ideje stroge znanosti«, v: *Erste Philosophie /Prva filozofija/* (1923/24), prvi del, *Kritische Ideengeschichte /Kritična zgodovina idej/* [1956], Dodatki, v: *Husserliana*, 7. zv., str. 287–297, tu str. 291.

22 Husserl, »Ursprung der Räumlichkeit«, str. 313.

23 Bernhard Waldenfels, »Einleitung«, v: Edmund Husserl, *Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie*, Weinheim 1995, str. 7–18, tu str. 10. /Prim. slov. prev.: Edmund Husserl, *Kriza evropskega človeštva in filozofija*, prev. T. Hribar, Maribor 1989. Op. prev./

marca leta 1957 opozoril na refleksije o prostoru poznega Husserla.²⁴ Zato ker se zgodovinsko veže nazaj na tla kot tisto formativno, Merleau-Ponty fenomenološko metodo označi kot »transcendentalno geologijo«:²⁵ v nasprotju z geografijo namreč geologija ne motri le sedanjih konstelacij, ampak tudi sloje preteklega. Merleau-Pontyjeva pot do tja je bila analogna Husserlovi: tudi sam se je vse od svojih zgodnjih del naprej ukvarjal z vprašanjem dimenzionalnosti prostora. Vendar je njegova pot do rešitve tega vprašanja povsem drugačna od Husserlove in Heglove: Merleau-Ponty izhaja iz tega, da se globina v nasprotju z dolžino in s širino kvalitativno odlikuje po tem, da se v njej izraža specifično človeška forma končnosti. Človek svet *lahko gleda in mora gledati* iz neke (svoje) perspektive: temu nasprotno bi bila za Boga, »ki je povsod«, »širina seveda neposredno ekvivalentna globini«.²⁶ Ta, tretja dimenzija je izvorna, prostorskost pa je za človeško izkustvo temeljna zato, ker je svet dan zgolj v doživljanju distance in nekega stojišča oziroma lege. Drugače kot pri poznem Husserlu, po katerem fenomenalno topologijo določa relacija do *spodaj*, je za Merleau-Pontyja odločilen odnos žive telesnosti do *tam*.

Ni ga besedila, ki bi antropološko zasnutost zaznave prostora tako zelo zagovarjalo, kot ga sežetek Merleau-Pontyjevega nedokončanega poznega dela *Vidno in nevidno*, ki je izšel kot njegov poslednji spis z naslovom *Oko in duh*. Dejansko se to besedilo vrti okrog navzkrižja med fizikalno-merljivim prostorom, ki ga je moč konstruirati, in izkušanim, življenim prostorom. V zadevnih zapiskih Merleau-Ponty slednjega izrecno poimenuje »topološki« prostor, ki naj bi bil »izvorni prostor«.²⁷ Kot tak je glede na logiko izkustva evklidskemu prostoru predhoden, v samem izkustvu pa se oba prostora venomer konfrontirata, zato se tudi medsebojno navezujeta. V sklopu tega Merleau-Ponty Descartesu očita, da je (vizualno) zaznavo predstavil kot proces projiciranja po modelu *camere obscurae*, kar pa nikakor ne ustreza izkustvu »životelesnega« gledanja: *res extensa* je pri Descartesu

24 Prim. Maurice Merleau-Ponty, »Der Naturbegriff« / »Pojem narave«, v: isti, *Vorlesungen I. / Predavanja I.* / Berlin/New York 1973, str. 88–102 in 316–334 [1957], tu str. 99, pa tudi spremno besedo Xaviera Tillieta »Husserl und der Naturbegriff«, *prav tam*, str. 241–254 in str. 392.

25 Maurice Merleau-Ponty, *Das Sichtbare und das Unsichtbare gefolgt von Arbeitsnotizen / Vidno in nevidno, skupaj z delovnimi zapiski*, ur. Claude Lefort, München 2004 [1964], »Arbeitsnotizen«, str. 213–344, tu str. 325. – Zato pa je Derrida Husserlov zasutek slej kot prej kritiziral prav zato, ker je orientiran zgodovinsko; njegovo topologijo je označil za evrocentrično »geografijo duha« (Jacques Derrida, »Das andere Kap. Erinnerungen, Antworten und Verantwortungen« / Prim. slov. prev.: »Drugi rt. Spomini, odgovori in odgovornosti« v: Časopis za kritiko znanosti 170/171 (1996), str. 155–168. op. prev./ v: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zur Europa* / Drugi rt. Odložena demokracija, dva eseja o Evropi/, Frankfurt na M. 1992 [1991], str. 9–80, tu str. 19.)

26 Maurice Merleau-Ponty, *Phänomenologie der Wahrnehmung*, Berlin 1966 [1945], str. 298. / Prim. slov. prev. M. Merleau-Ponty, *Fenomenologija zaznave*, prev. Špela Žakelj, Ljubljana 2006, str. 268. Op. prev./

27 Merleau-Ponty, *Sichtbare und Unsichtbare / Vidno in nevidno*, str. 269 in 272 isl.

34 prostor geometrijske konstrukcije. Človeku je prostor dan v doživljanju vedno le individualnih perspektiv oz. vidikov. Nikakor niso mogoče vizualne perspektive z vseh strani hkrati, tako kot jih lahko v svoji presevnosti udejanja geometrijski prikaz, ki ga Descartes implicira, ko objekte opiše kot razsežnostno substanco. Descartes sicer pri svoji teoriji prostora gre v korak s tradicionalno teorijo projekcijskih žarkov, že ta pa po Merleau-Pontyju dejansko gledanje substituirá s tipanjem. Če naj se izrazimo v formalnih kategorijah teorije likovnosti: Descartes ne opisuje toliko *optično-slikovne* kot *haptično-linearno* podobo prostora, v katerem se objekti prikazujejo s pomočjo obrisnih črt; te pa so svojstva objekta, katera v dejanskosti komajda lahko vidimo, prej ko ne se jih da samo otipati. Ni naključje, da Descartes izkustvo prostora, kakršno opisuje, primerja z izkustvom človeka s povezanimi očmi, ki svet raziskuje s palicama v rokah.²⁸ Na enak način bi si bilo treba po Descartesu zamišljati gledanje bistev, ki »uzira« primarne kvalitete« stvari. S fenomenološkega vidika, ki je vezan na živo telesnost, pa je gledanje zdaleč bogatejše. Merleau-Ponty s tem ne zanika, da so tudi pri gledanju objekti vedno predstavljeni v celoti. – Prav nasprotno: v resnici nihče ne vidi samo sprednje strani objektov v vidnem polju, pa čeprav teh poprej ne bi tudi otipal.²⁹ Prej je tako, da je oboje, oko (gledanje) in duh (mišljenje), že vedno soudeleženo v gledanju. Merleau-Ponty zato ne oporeka toliko Descartesovemu fizikalnemu pojmovanju prostora, temveč se bolj postavlja po robu zoženju zaznave prostora na haptične ali pa tudi na optične komponente: prostor je viden *in* začuten/otipán, stvari v njem pa tudi prihajajo nad opazovalca, ki jih v zaznavanju – v skladu s temeljnim fenomenološkim načelom – intencionalno zajema in *doživlja* kot stvari *v svetu*. Topološki karakter te vzajemnosti Merleau-Ponty označuje kot »reverzibilnost«, ³⁰ životelesnost prostora pa kot »meso«, »chair«.³¹

Za Merleau-Pontyja so slike Paula Cézanna eksemplarični poskusi, kako dati podobo neevklidskemu prostoru. Na njegovih slikah sta »druga v drugi usidrani dve nezdružljivi vrsti obravnave prostora«:³² Cézanne na svojih tihožitjih in krajinah sicer prikazuje objekte, razporejene po globini, toda nanje ponuja poglede, ki se odmikajo od pravil centralnoperspektivnega prikaza: krožniki, ki bi morali biti prikazani pod kotom, so v prikazu skorajda krožne oblike, tako kot

28 Prim. Descartes *Dioptrik /Dioptrika*, ur. E. May, Maisenheim na Glanu 1954 [1637], str. 70 isl., posebno str. 92.

29 Prim. Maurice Merleau-Ponty, »Das Primat der Wahrnehmung und seine philosophische Konsequenzen (1974)« /«Primat zaznave in njegove filozofske konsekvence»/, v: isti, *Das Primat der Wahrnehmung*, ur. Lambert Wiesing, Frankfurt na Majni 2003 [1996], str. 26–84.

30 Merleau-Ponty, *Sichtbare und Unsichtbare*, str. 187.

31 Prav tam, str. 178.

32 Jonathan Crary, *Aufmerksamkeit. Wahrnehmung und moderne Kunst /Pozornost, zaznava in moderna ume-tnost*, Frankfurt na Majni 2002 [1999], str. 263.

se krožnik v zaznavi ponuja človeku, ki pač ne je iz eliptičnih, ampak iz okroglih krožnikov. Drugače kot kubistični postopek, ki perspektivično konstrukcijo prostora odpravi zato, da bi razgalil princip konstrukcije prostora na sliki,³³ skuša Cézanne po Merleau-Pontyju pokazati bistveno obeležje zaznave.³⁴ Njegove slike namreč niso zgolj načini videnja stvari, temveč prikazi nekakšnega »bloka občutkov«.³⁵ Pri svoji razlagi teh slik Merleau-Ponty sledi naziranju Erwina Panofskega, da so ljudje pred renesanso stvari »videli« drugače kot novoveški človek. To Panofsky izpelje iz slik, ki navkljub temu, da so njihovi avtorji poznali pravila perspektivičnega prikaza, ne izkazujejo centralnoperspektivičnega konstruiranja likovnega prostora (*perspectiva artificialis*). Prej prikazujejo naravno gledanje (*perspectiva naturalis*), ki ustreza življenjskosvetnemu načinu izkušanja prostorskega. Kot meni Merleau-Ponty, Cézanne ponovno odkrije prav ta »prostor«. Njegove slike so zato lahko zgled za reformiranje opisa doživljanja prostora oziroma prostorskega doživljanja. Filozofija mora zategadelj razviti nekakšno »intra-ontologijo«,³⁶ ki bo zamenjala podedovane teorije prostora in prostorskega opisovala s topološkimi figurami, kakršni sta »guba« in »vdolbina«. Še posebej pa bi morala nova fenomenologija prostora premišljati reverzibilnost v formi prekrivanja, v kateri »prostor« ni več tisto vnanje nasproti notranjemu sebstvu kot nečemu notranjemu, temveč jaz in svet misli v njunem razmerju.³⁷

III. Martin Heidegger: bit-v in kraj

35

Medtem ko Merleau-Ponty Husserlovo zastavitev izostri v tipologijo, ki opisuje relacijskost prostora, ki jo je obenem mogoče misliti tudi kot možnost »zgodovine«, topološka fenomenologija Martina Heideggra poudarja idejo o temeljnju prostora v času. Pri tem Heidegger svojega postopanja ne razume kot »ar-

33 Prim. Clement Greenberg, »Modernistische Malerei« /«Modernistično slikarstvo«/, v: isti, *Die Essenz der Moderne. Ausgewählte Essays und Kritiken /Isečna modernizma. Izbrani eseji in kritike*, ur. Karlheinz Lüdeking, Dresden 1997, str. 265–278 [1960], tu str. 269.

34 Glede tega prim. prav: Maurice Merleau-Ponty, »Der Zweifel Cézannes« / »Cezannov dvom«/, v: isti, *Das Auge und der Geist, Philosophische Essays /Oko in duh. Filozofski eseji*, ur. Christian Bernes, Hamburg 2003, str. 3–27 [1945], glede slikarstva kot sredstva spoznanja pa: isti, »Das indirekte Sprechen und die Stimme des Schweigens« / »Indirektno govorjenje in glas molka«/, *prav tam*, str. 111–175 [1952].

35 Gilles Deleuze/Félix Guattari, *Was ist Philosophie? /Kaj je filozofija?/*, Frankfurt na Majni 2001 [1991], str. 191.

36 Merleau-Ponty, *Sichtbare und Unsichtbare*, »Arbeitsnotizen«, str. 286.

37 Prim. razmišljanja o »prepletanju« in »hiazmu« v: Merleau-Ponty, *Sichtbare und Unsichtbare*, str. 172–203. – Jacques Lacan je to situacijo, navezujoč se na Merleau-Pontyja, nazadnje opisal kot medsebojno vpetost individualnega (na perspektivo vezanega) *gledanja* in *pogleda*, ki človeku prihaja nasproti iz stvari. (Prim. Jacques Lacan, »Was ist ein Bild/Tableau« / »Kaj je slika«/, v: *Was ist ein Bild?*, ur. Gottfried Boehm, München 2001 [1994], str. 75–89 [1964].) – Prim. tudi slov. prevod tega Merleau-Pontyjevega dela: Maurice Merleau-Ponty, *Vidno in nevidno*, prev. Ana Samardžija, Nova revija, Ljubljana 2000, glede »prepleta« in »hiazma« zlasti str. 115–137. Op. prev.

heologijo«, tako kot Husserl, niti kot »geologijo«, kot Merleau-Ponty, temveč kot »destrukcijo«. ³⁸ Heidegger želi »zdrobiti« metafizične sisteme, ki so se kot opisi nalegli na izvorno izkustvo in iz njihovih ruševin postaviti novo ontologijo. Upravičenje za svojo zastavitev pri tem črpa iz diagnoze, da je filozofija od Platona naprej svet v celoti venomer *označevala* z novimi imeni (kot so »ideja«, »stvar na sebi«, »volja«), namesto da bi *mislila* izkustvo svetovnosti. Nenazadnje tudi zaradi indogermanske gramatične strukture pri tem prihaja do zavajajočega posamostaljenja oziroma, če spregovorimo v marksističnih kategorijah, do »postvarelosti«: svet se jemlje na znanje zgolj kot navzočo predmetnost – kot »biva-joče«. Izkustvo svetovnosti, ki ga je treba v nasprotju s tem misliti – »bit« –, pa je za Heideggerja v določilu eksistencialnega kraja človeka, saj se le njemu lahko »razpira« svet kot tak. To izkustvo je vedno že *prostorsko*. ³⁹ Kot pri Merleau-Pontyju se tudi pri Heideggerju pred zgolj empirično posnetje obstoja, ki ga imenuje »topografija«, ⁴⁰ umešča »ontološka topologija«, ⁴¹ s pomočjo katere lahko mislimo »okraj biti«. Tudi Heideggerova fenomenologija prostorsкости pri tem razgrne vsaj tri različne strukture: opis eksistencialnega nanašanja na prostor (r) se veže nazaj na strukturo časovnosti in se s tem znajde v risu emfatičnega, četudi praznega pojma zgodovinskosti. Ta primat časovnosti učinkuje tudi v njegovem poznem delu: v njem sta vse bolj v ospredju »prebivanje« (2) in odnos do zemlje. Drugače kot pri Husserlu pa ta odnos ni mišljen formalno, temveč substancialno: tla niso možnost domovanja, temveč so prav določeno domovanje. Pri tem se »bit« razpira v govorici (3) kot kraju kulturne tradicije. Nazadnje se za Heideggerja najprej omenjeni strukturi stekata v »topologijo BITI«. ⁴²

36

1. Leta 1927, v *Biti in času*, se Heidegger najprej loti analize prostorskega načina eksistiranja »tubiti« kot »biti-v« oziroma »biti-v-svetu«. ⁴³ Predmeti v eksistencialnem odnosu do sveta ne ležijo enostavno v (evklidskem) prostoru, temveč so tubiti »priročni«. ⁴⁴ Kot živa telesnost je v svet »povržena« tubit vtkana v (topološki) pletež odnosov, kar Heidegger imenuje »skrb« – za sebe, za druge, nazadnje

38 Prim. Martin Heidegger, *Die Grundprobleme der Phänomenologie / Temeljni problemi fenomenologijel* (1927), *Gesamtausgabe*, 24. zv., ur. Friedrich-Wilhelm von Hermann, Frankfurt na Majni 1997 [1975], str. 31.

39 Heidegger in njemu sledeči fenomenologiji se pri tem vse bolj vračajo k predplatonskim konceptom narave. (Prim. npr. Eugen Fink, *Zur ontologischen Frühgeschichte von Raum – Zeit – Bewegung / K zgodnji zgodovini ontologije prostora-časa-gibanja*, Den Haag 1957.)

40 Martin Heidegger, »Zur Seinsfrage« [1955], v: isti, *Wegmarken*, Frankfurt na Majni 2004, str. 385–426, tu str. 412. – Prim. slov. prevod: M. Heidegger, *O vprašanju biti*, prev. T. Hribar, Maribor 1989. Op. prev.

41 Ralf Rother, *Bei Nacht: Europa. Zur Philosophie einer Topologie / Ponoči: Evropa. K filozofiji neke topologije*, Dunaj 1999, str. 72.

42 Martin Heidegger, *Aus der Erfahrung des Denkens / Iz izkustva mišljenja* (1974), Stuttgart 2005 [1954], str. 23.

43 Prim. Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen 2001 [1927], str. 108. – Prim. slov. prevod: Martin Heidegger, *Bit in čas*, Ljubljana 1997, str. 84–93. Op. prev.

44 Prim. isto, § 22, »Prostorskost znotrajsvetno priročnega«.

za bit nasploh. Kot takšne vrste izkustvo prostor temelji v biti oziroma, drugače rečeno, evklidska geometrija je zgolj izvedena iz življenjskosvetnega izkustva. V *Bit in čas* »subtematsko vpeti projekt *bit in prostor*«⁴⁵ pa je potem vendarle podrejen vprašanju po časovnosti: obstaja namreč v možnosti tubiti, da je »zgodovinska-bit«, to pa za Heideggra pomeni, da lahko »poprime« svojo usodo. To pa zopet pomeni, da tubit tisto, kar ji »pripade«, ne le sprejme, ampak tudi privzame kot nalogo. V tem sklopu prostorski »razprostrtosti«⁴⁶ *tu*-biti, kakor jo opredeli Heidegger, nazadnje pripade normativna vloga:⁴⁷ kot je zapisal Max Bense, je bit vedno že prostor, kolikor *biti* pomeni dejavnost sproščajočega izkrčenja: »Predikativni JE pomeni prostor oziroma, izraženo glagolsko: sproščanje /raumen/.«⁴⁸ Če to zaobrnamo na Heideggra: tubit ni *v* prostoru, temveč mora *zavzeti* prostor.⁴⁹ – Istega leta, ko Husserl formo tal zemeljskega telesa razglasi za pogoj možnosti zgodovine, Heidegger izreče naslednje: »'Delati zgodovino' pomeni: *prostor in tla šele ustvariti*.«⁵⁰

45 Peter Sloterdijk, »'Im Sein liegt eine wesenhafte Tendenz auf Nähe'«. Marginalien zu Heideggers Lehre vom existentialen Ort« / »'V biti leži bistvena tendenca k bližini'. Marginalije k Heideggrovemu nauku o eksistencialnem kraju«, v: isti, *Nicht gerettet. Versuche nach Heidegger /Nerešeno. Poskusi po Heideggru in za Heideggroml*, Frankfurt 2001, str. 396–403 [1998], tu str. 403.

46 Prim. Heidegger, *Sein und Zeit*, str. 374. – Prim. slov. prevod: *Bit in čas*, Ljubljana, str. 507.

47 Takšen je rezultat branja Jacquesa Derridaja »Geschlecht, sexuelle Differenz, ontologische Differenz« »Spol, spolna razlika, ontološka diferenca«, v: isti, *Geschlecht (Heidegger)*, Dunaj 1988, str. 11–43 [1983].

48 Max Bense, »Raum und Ich. Eine Philosophie über den Raum« »Prostor in jaz. Filozofija prostora«, v: isti, *Philosophie. Ausgewählte Schriften*, I. zv., ur. Elisabeth Walther, Stuttgart/Weimar 1997, str. 5–71 [1934], tu str. 16.

49 Heideggrovo metafizično razumevanje prostora se prek tega pomakne v bližino politične teorije prostora Carla Schmitta, kot se ta izraža v misli slednjega o zakonodajstvu (*nomos*) kot *zavzemanju* tal. (Prim. denimo Carl Schmitt, »Nehmen/Teilen/Weiden, Ein Versuch, die Grundfragen jeder Sozial- und Wirtschaftsordnung vom Nomos her richtig zu stellen« / »Zavzemanje/deljenje/užitje. Poskus pravilne zastavitve temeljnih vprašanj slehernega družbenega in gospodarskega reda, izhajajoč iz nomosa« /, v: isti: *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre /Ustavopravni sestavki iz let 1924–1954. Gradivo za ustavno pravo*, Berlin 2003, str. 489–504.)

50 Martin Heidegger, *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache /Logika kot vprašanje po bistvu govorice* (1934), Gesamtausgabe, 38. zv., ur. Günter Seubold, Frankfurt na Majni 1988, str. 85. – V Heideggrovi zapuščini je tudi neki profotikalni poskus revizije, v katerem poskuša prostor in čas misliti kot dvojni pojem, v katerem oboje ni »le vpeto skupaj« kot prostor-čas, tako kot v podobi sveta Alberta Einsteina, temveč tako prostor kot čas izvirata iz brezdnega (*»chaosa«* v Heziodovem pomenu), ki ga Heidegger označi kot »čas-prostor« (Prim. Martin Heidegger, *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)/Prispevki k filozofiji (o dogodju)*. *Gesamtausgabe*, 65. zv., ur. Friedrich-Wilhelm von Hermann, Frankfurt 2003, str. 372–388, tu str. 377. – Pod vplivom Heisenbergovega teorema nedoločljivosti prostor in čas predstavi kot dva momenta dogodja, od katerih je vselej določljiv le eden, in to vsak na svoj način: »O času se da reči: čas časi [zeitigt]. O prostoru se da reči: prostor prostori [räumt].« (Martin Heidegger, »Das Wesen der Sprache«, v: isti, *Unterwegs zur Sprache*, Stuttgart 2003, str. 157–216 [1959], tu str. 213. – Prim. slov. prev. »Bistvo govorice«, v: Martin Heidegger, *Na poti do govorice*, Ljubljana 1995, str. 162–229, tu str. 226. Op. prev.

2. Po drugi svetovni vojni je Heidegger razglasil povratek k izhodiščnemu vprašanju po biti, ki ga je sam označil kot »okret« /»Kehre«/: tehnično osvajanje prostora zanj pomeni »brezkrajni okraj vsega prisostvovanja.«⁵¹ Tehnika, ki jo Heidegger imenuje »*po-stavje*«⁵² (to, kar ureja in človeka obenem »uplenja«, tj. ga »postavlja«), pri tem stopa v nasprotje z izvornejšim izkustvom prostora, ki ga Heidegger naznačuje kot »Gegnet«,⁵³ »planjo« (to, kar »begegnet«, »bliža«). Temu nasprotno pa se je alternativno razumevanje tehnike zajelo v tiste večšine izgotavljanja, ki biti niso zaslonile z vsestransko mahinalnostjo napravljanja, temveč so ji »dale prostor«: Heideggra vse bolj zanimajo artefakti arhitekture (mostovi, templji, katedrale), slikarstva (van Gogh) in kiparstva,⁵⁴ ki so zanj odlikovani predmeti, skozi katere se »kaže« bit. V besedilu o stvari (*Stvar*), ki je tozadevno pot utirajoče, bistvo prostora opiše ob glinenem vrču za vino: »Zajemanje posode bistvuje v podarjanju izliva.«⁵⁵ Ni mogoče spregledati, da je ta figura spo- sojena iz Aristotelove opredelitve prostora (*toposa*) kot obmejujoče ploskve stva- ri: praznina vrča je vakuum ali nič zgolj s fizikalnega vidika, če jo mislimo kot zmožnost zajemanja, pa ima etično oziroma, še boljše, etološko funkcijo (kolikor v grščini *ethos* glede na etimologijo te besede pomeni »Gewohnheit«, »navado«, in tudi »gewohnter Sitz«, »privajeni stan«^{56*}): eksemplarična stvar vzpostavlja re- lacijo do biti: v tej bližini ima človekova eksistenca svoj kraj /Ort/.

3. Onkraj te etološke in najprej omenjene eksistencialno-zgodovinske topologi- je nazadnje pride še do opredelitve prostorsкости s semantičnega oziroma semio-

51 Martin Heidegger, »Die Kehre (1949)«/ »Okret«/, v: isti, *Die Technik und die Kehre*, Stuttgart 2002 [1962], str. 37–47, tu str. 42. – Prim. slov. prevod Ivana Urbančiča »Tehnika in obrat« v: Martin Heidegger, *Izbrane razprave*, Ljubljana 1967. Op. prev.

52 Martin Heidegger, »Die Frage nach der Technik (1953)«, v: isti, *Vorträge und Aufsätze*, Stuttgart 2004 [1954], str. 9–40, tu str. 27. – Prim. slov. prevod »Vprašanje po tehniki«, prev. Ivan Urbančič, v: Martin Heidegger, *Predavanja in sestavki*, Ljubljana 2003, str. 10–46, o »po-stavju« in »postavljanju« predvs. str. 24–27. Op. prev.

53 Martin Heidegger, »Zur Erörterung der Gelassenheit. Aus einem Feldweggespräch über das Denken« /»K opredelitvi sproščenosti. Iz pogovora na poljski poti o mišljenju«/, v: isti, *Gelassenheit /Sproščenost/*, Stuttgart 2004 [1959], str. 27–71, tu str. 40. – Prim. tudi Martin Heidegger, »Anchibasie. Samogovor v troje na poljski poti med raziskovalcem, učenjakom in modrecem«, v: *Pogovori s poljske poti*, prev. Aleš Košar, Društvo Apokalipsa, Ljubljana 2004, str. 5–166, predvs. str. 118–130. Op. prev.

54 Prim. Martin Heidegger, »Der Ursprung des Kunstwerkes (1935/36)«, v: isti, *Holzwege /Poljske poti/*, str. 1–74 [1960]. – Prim. slov. prevod Ivana Urbančiča »Izvor umetniškega dela« v: Martin Heidegger, *Izbrane razprave*, Ljubljana 1967. Op. prev.

55 Prim. Martin Heidegger, »Das Ding«, v: isti, *Vorträge und Aufsätze*, str. 157–175 [1951], tu str. 164. – Prim. slov. prevod Andrine Tonkli Komel: Martin Heidegger, »Stvar«, v: Martin Heidegger, *Predavanja in sestavki*, Ljubljana 2003, str. 174–196, predvs. str. 181. Op. prev.

56 * V tekstu »Gradnja prebivanja mišljenje« Heidegger »Gewohnheit« etimološko poveže z »wohnen« kot »prebivati/domovati« oziroma »ostajati, zadrževati se«, »nastaniti se«. Prim. M. Heidegger, »Gradnja prebivanja mišljenje«, prev. Aleš Košar, v: Martin Heidegger, *Predavanja in sestavki*, Ljubljana 2003, str. 154–173, predvs. str. 155–158. Op. prev.

ontološkega vidika. Govorica je za Heideggra »hiša biti«,⁵⁷ kolikor se bit lahko razkriva le jezikovno. Če bit stvari tubiti daje njen kraj, potem je njena govorica »okraj kraja«. ⁵⁸ Kot zgled za to Heideggru služi stara grščina: »Grki so *prebivali* v tem [zbirajočem] bistvovanju govornice.«⁵⁹ Prebivanje/domovanje je torej vedno že govornica, govornica pa je vedno že prostor sproščajoča, saj ustanavlja skupnost. V nemškem jeziku, še posebno pa v Hölderlinovem pesništvu, naj bi se to temeljno razmerje domovanja, eksistiranja in govornice ponovno rodilo.⁶⁰ Pritrjevanje »alemanskem (miselnemu) prostoru«, ⁶¹ do katerega je prišlo že leta 1933, je tu dvignjeno na raven scela jezikovno ustrojenega teritorija: »Človekovo domovanje počiva na navzgor pogledujočem premerjanju dimenzije [...]. Premerjanje [...] pa ni [...] gola geo-metrija. [...] Premerjanje je tisto pesniško domovanja. Pesnjenje je merjenje.«⁶² – »Ima svojo lastno metriko.«⁶³ Jasna kritika Heideggrovega mišljenja prostora, ki vztraja pri domovanju in domovini, je prišla s francoske strani: človekov polet v vesolje je Emmanuelu Levinasu bil povod za kritiko Heideggrovega »praznoverja *kraja*«. ⁶⁴ Pri tem se navezuje na doživetje praznega prostora, ki je dotlej veljalo za nekaj nemogočega: pri Gagarinovem poletu v vesolje »morda [...] bolj kot vse drugo [šteje] [...] dejstvo, da je zapustil kraj. Za eno uro je človek eksistirал zunaj vsakega horizonta – vse okrog njega je bilo nebo oziroma, natančneje, vse je bilo geometrijski prostor: človek je eksistirал v absolutnem homogenega prostora.«⁶⁵ Ta Levinasova deskripcija pomeni znatno pro-

57 Martin Heidegger, »Brief über Humanismus (1946)«, v: isti, *Wegmarken / Znamenja na poti*, str. 313–364 [1947], tu str. 313. – Prim. prevod Iva Urbančiča, »Pismo o humanizmu«, v: Martin Heidegger, *Izbrane razprave*, Ljubljana 1967. op. prev.

58 Martin Heidegger, »Sprache im Gedicht«, v: isti, *Unterwegs zur Sprache*, str. 35–81 [1953], tu str. 37. – Prim. slov. prevod Deana Komela, »Govornica v pesmi«, v: Martin Heidegger, *Na poti do govornice*, Ljubljana 1995, str. 30–85, o »kraju« str. 30, o »okraju kraja« str. 80. Op. prev.

59 Martin Heidegger, »Logos (Heraklit, Fragment 50)«, v: isti, *Vorträge und Aufsätze*, str. 199–221, tu str. 220. – Prim. slov. prevod Aleša Košarja »Logos (Heraklit, petdeseti fragment)«, v: Martin Heidegger, *Predavanja in sestavki*, Ljubljana 2003, str. 219–244, tu str. 243. Op. prev.

60 Prim. Martin Heidegger, »Sprache und Heimat« / »Govornica in domovina« /, v: isti, *Aus der Erfahrung des Denkens / Iz izkustva mišljenja*. 1910–1976, *Gesamtausgabe*, 13. zv., ur. Hermann Heidegger, Frankfurt na Majni 2002 [1983], str. 155–160.

61 Prim. Martin Heidegger, »Schöpferische Landschaft: Warum bleiben wir in der Provinz? (1933)« / »Ustvarjalna pokrajina: zakaj ostajamo v provinci?« /, v: *prav tam*, str. 9–13 [1934].

62 Martin Heidegger, »... dichterisch wohnet der Mensch ... (1951)«, v: isti, *Vorträge und Aufsätze*, str. 181–198 [1983], tu str. 190. – Prim. slov. prevod Tineta Hribarja in Nika Grafenauerja, »... pesniško domuje človek ...«, v: Martin Heidegger, *Predavanja in sestavki*, Ljubljana 2003, str. 197–218, tu str. 207. Op. prev.

63 Prav tam.

64 Emmanuel Levinas, »Heidegger, Gagarin und wir« / »Heidegger, Gagarin in mi«, v: isti, *Schwierige Freiheit. Versuch über das Judentum / Težka svoboda. Poskus o judovstvu*, Frankfurt na Majni 1996 [1963], str. 173–176, tu str. 175.

65 Prav tam, str. 175 isl.

vokacijo za fenomenologijo nasploh.⁶⁶ Medtem ko se zdi, da med fenomenologiji obstaja konsenz, da kozmonavtika prispeva k »izničanju prostora«,⁶⁷ Levinas prav v eksistencialni razvezanosti od kraja /Entortung/ vidi prostorsko izkustvene podlage svobode.

IV. Gaston Bachelard: poetika in epistemologija

Že pred Levinasom je potrebo po reformi fenomenološke zastavitve prostora začutil teoretik znanosti Gaston Bachelard.⁶⁸ Svojo zastavitev tega problema, ki je vplivala daleč prek meja filozofije, je označil kot »topofilijo«. ⁶⁹ *Ljubezem do kraja* pa se pri njem nikakor ne izraža v pritrjevanju pripadnosti določenemu teritoriju, temveč v zagovoru pripoznanja imaginarnih ali celo fantastičnih vzgibov, na katerih temelji sleherni koncept prostora. Pri tem fenomenološki opis zdaj ni več fenomenologija duha, kolikor bi pri tem šlo za sledenje idealnemu razvitju pojma, temveč prej *fenomenologija materije*, kolikor se v njej vprašuje po sosedstvu konstrukcij narave v zgodovini znanosti.⁷⁰ To prepričanje je vzrok dvojnosti v Bachelardovem delu: po eni strani naj bi »fiziko« kot vodilno teorijo prostora nadomestila nekakšna »psihologija«, ⁷¹ ki naj bi razjasnjevala prikrita oziroma implicitne vzgibe,⁷² po drugi pa naj bi »poetika prostora« porajala možne alternativne opisa prostora, ki jih po Bachelardovem mnenju najdemo predvsem v liriki 19. stoletja (Rilke, Baudelaire) oziroma v literaturi nadrealizma (Michaux, Tardieu). Nenazadnje želi Bachelard s tem vzpostaviti tudi aktivni proces izmenjave med literaturo in znanostjo, ki naj bi prispeval k njenemu medsebojnemu pripozna-

40

66 O tem prim. razpravo Raphaëla Célsa »Die Phänomenologie und das Reisen im Weltraum« /»Fenomenologija in potovanje po vesolju« /, v: *Die erscheinende Welt /Vznikajoči svet/*, ur. Heinrich Hüni in Peter Trawny, Berlin 2002, str. 41-54.

67 Günther Anders, *Der Blick vom Mond. Reflexionen über Weltraumflüge /Pogled z meseca. Refleksije o poletih v vesolje/*, München 1994 [1970], str. 130. – Tudi sam Heidegger izjavi, da je bil naravnost »zgrožen«, ko je videl »posnetek Zemlje z Meseca« (Martin Heidegger, »Das Spiegel-Interview (31. Mai 1966)«, v: *Antwort. Martin Heidegger im Gespräch*, ur. Günther Neske in Emil Kettering, Pfullingen 1988, str. 79–114 [1976], tu str. 98.

68 O primerjavi Bachelardove in Husserlove zastavitve prim. Bernard Barsotti, *Bachelard, critique de Husserl. Aux racines de la fracture épistémologie/phénoménologie*, Pariz/Budimpešta/Torino, 2003.

69 Predvsem v anglosaksonski družbeni geografiji je bil Bachelard fenomenološka referenca pri iskanju alternativ k razumevanju prostora v fizični geografiji. (Prim. npr. Yi-fu Tuan, *Topophilia. A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*, Prentice-Hall 1974.)

70 Prim. C. G. Christofides, »Gaston Bachelard's Phenomenology of the Imagination«, v: *The Romanic Review* LII/1 81961), str. 36–47.

71 Gaston Bachelard, *Psychoanalyse des Feuers /Psihoanaliza ognja/*, Frankfurt na Majni 1990 [1949], str. 108.

72 Pri tem se sklicuje zlasti na Carla Gustava Junga in njegovo razpravo »Seele und Erde« / »Duša in zemlja«, v: isti, *Seelenprobleme der Gegenwart. Vorträge und Aufsätze /Duševni problemi sodobnosti. Predavanja in sestavki/*, Zürich 1950 [1931], str. 156–186.

vanju: literature kot porojevalca idej za naravoslovne znanosti in naravoslovja kot spodbujevalca literature.

Bachelardove poetične refleksije se osredinjajo okrog *kroga elementov*, v katerem sukcesivno raziskuje ogenj, zrak, vodo in zemljo kot poetične vodilne motive v njihovem vplivu na naravoslovno mišljenje.⁷³ Žarišče njegovega dela na področju teorije znanosti pa, komplementarno prej omenjenemu, predstavlja epistemološki rez⁷⁴ med dvema epohama mišljenja. Ti rezi niso popolne premene: teorije se sicer medsebojno zamenjujejo in odpravljajo, vendar se nova teorija še naprej poslužuje besednjaka zgodnejših teorij. (Tako se na prehodu iz evklidovskega v neevklidovski koncept ohranja pojem prostora, četudi ta prejme drug smisel, ki je s poprejšnjim naravnost inkompatibilen.) Zadnji rez Bachelard datira v leto 1905, ko je Einstein objavil svojo specialno teorijo relativnosti: iz »prostora običajnega zrenja, v katerem se nahajajo objekti«, je nastal »funkcionalni prostor«.⁷⁵ Ta rez naj bi bil za mišljenje prostora odločilen, saj je prostorskost zdaj v neki meri pred nami v čisti topološki formi: fizika sama je prostor odkrila kot nekaj variabilnega. Ta relativizem prostora pomeni konec »naivnega realizma glede lastnosti prostora«.⁷⁶

Od tod Bachelard nazadnje kritizira tudi tradicionalistični fizikalizem filozofije in fenomenologije: celo Heideggrova zastavitev naj bi bila še ujeta v evklidovsko-newtonovsko mišljenje in naj na koncu ne bi nič prispevala k premagovanju kartezijanskega dualizma (notranjega/zunanjega): fundiranje biti v »tu« naj bi še vedno impliciralo prednahajljivost *prostora*. Po Bachelardu naj bi bit oziroma izkustvo biti – kakor ga podajajo tiste poetike, ki jih je pritegnil v svoj razmislek – imelo »spiralasto«⁷⁷ strukturo. Na podlagi te topologije biti ni mogoče pripisati niti trdnega kraja niti je ni mogoče vezati na fizične meje. Merodajno sredstvo kritike podob prostora, ki so v evropskem mišljenju že od zdavnaj, naj bi bile po

73 Prim. Gaston Bachelard, *La poétique de la rêverie / Poetika snal*, Pariz 1960.

74 Prim. Bernard Barsotti, »Le 'non-kantisme' de Bachelard: vers le sens transcendantal de la rupture épistémologique«, v: *Bachelard et l' épistémologie française*, ur. Jena-Jacques Wunenburger, Pariz 2003, str. 183-213.

75 Gaston Bachelard, *Die Philosophie des Nein. Versuch einer Philosophie des neuen wissenschaftlichen Geistes*, Frankfurt na Majni 1980 [1940], str. 128. – Prim. delni slov. prevod: Gaston Bachelard, »Filozofija ne-ja: predgovor: filozofska misel in znanstveni duh«, prev. Vojislav Likar, v: *Filozofski vestnik*, let. 29, št. 3 (2008), str. 33-41. Op. prev.

76 Gaston Bachelard, *Die Bildung des wissenschaftlichen Geistes. Beitrag zu einer Psychologie der objektiven Erkenntnis*, Frankfurt na Majni 1987 [1938], str. 37. – Prim. Gaston Bachelard, *Oblikovanje znanstvenega duha. Prispevek k psihoanalizi objektivnega spoznanja*, prev. Vojislav Likar, Ljubljana 1998. Op. prev.

77 Gaston Bachelard, *Poetik des Raumes*, Frankfurt na M. 1987 [1957], str. 213. – Prim. Gaston Bachelard, *Poetika prostora*, prev. Tanja Lesničar-Pučko in Marija Javoršek, Ljubljana 2001, str. 237/238. Op. prev.

Bachelardu še posebno topološke situacije praga in fenomeni okroglega.⁷⁸ »Po(i) etika prostora« se pri tem naslanja predvsem na literarne podobe, v katere se je ujela prostorskost počutnosti. Pred vsem drugim pa so imaginirani kraji nastanjenih družb prostori hiše: denimo klet in podstrešje sta primarno kraja močnih počutij, ki se latentno ohranjajo v izkustvih iz otroštva, posreduje pa jih lahko literatura. Prostorskost za Bachelarda predvsem obstaja kot kolektivna (pod)zavest prostora.

Recepcija Bachelardovega mišljenja prostora je prav tako dvoznačna kot fenomenološka topologija sama. Pri tem prihaja do sprepletenosti, ki so s teoretskega vidika vredne pozornosti: Otto Friedrich Bollnow in Hermann Schmitz v prvi ter Gernot Böhme in Peter Sloterdijk v drugi generaciji skušajo v znamenju »počutenjskega« oziroma »atmosferičnega« prostora rehabilitirati Heideggrovo topologijo biti.⁷⁹ Pri tem sta navezovalna točka neredko Bachelard in njegova napoved, ki se opira na neko formulacijo Karla Jaspersa, da bo prihajajoča filozofija »fenomenologija okroglega«.⁸⁰ V nasprotju s to tendenco, nekakšnim vračanjem k platonski idealni telesnosti, so si v diskusijah v francoskem prostoru prizadevali po natančnejši opredelitvi topoloških figur, in sicer z vračanjem k miselnim figuram matematike in novejši fizike. S tem v zvezi je treba omeniti predvsem pozno delo Jacquesa Lacana,⁸¹ dela Michela Serresa,⁸² Michela Foucaulta in Michela de Certeauja, kakor tudi Gillesa Deleuza in Félixja Guattarija⁸³ – vsi ti stavijo na strožji formalizem. Njihova dela izpričujejo nagibanje fenomenološke teorije prostora k epistemološki zastavitvi vpraševanja, pri čemer ne gre niti »za kako mesto v re-

42

78 Pri tem je na Bachelarda (kot že tudi na Merleau-Pontyja) vplival Eugène Minkowski, npr. z delom *Die gelebte Zeit / Življeni čas*, 2. zv., Salzburg 1971/72 [1933].

79 Prim. Otto Friedrich Bollnow, *Das Wesen der Stimmung / Bistvo razpoloženja*, Frankfurt na M. 1943 [1941]; Hermann Schmitz, *Der Leib, der Raum und die Gefühle / Živo telo, prostor in občutja*, Ostfildern 1998; Gernot Böhme, »Atmosphäre als Grundbegriff einer neuen Ästhetik« / »Atmosfera kot temeljni pojem nove estetike«, v: isti, *Atmosphäre / Atmosfera*, Frankfurt na M. 1995 [1992], str. 21–48, in Peter Sloterdijk/Hans-Jürgen Heinrichs, »Zur allgemeinen Poetik des Raums. Über 'Sphären I.'« / »K obči poetiki prostora. O 'Sferah I'«, v: ista, *Die Sonne und der Tod. Dialogische Untersuchungen / Sonce in smrt. Dialogska raziskovanja*, Frankfurt na M. 2001, str. 136–189.

80 Bachelard, *Poetik des Raumes*, str. 229 isl. – Bachelard se pri tem sklicuje tudi na Jaspersovo izjavo: »Sleherno bitje se zdi v sebi okroglo.« (Karl Jaspers, *Von der Wahrheit. Philosophische Logik / O resnici. Filozofska logika*, 1. zv., München 1947, str. 54.) – Prim. slov. prevod: G. Bachelard, *Poetika prostora*, str. 255 isl. Op. prev.

81 Jacques Lacan, »Fadenringe (22. Oktober 1973)«, v: isti, *Das Seminar. Buch XX (1972–1973), Encore*, za tisk pripravil Jacques-Alain Miller, Berlin 1991 [1975], str. 127–147. – Prim. slov. prev.: Jacques Lacan, *Seminarji Jacquesa Lacana, knj. 20*, Še: 1972–1973, Ljubljana 1985, op. prev.

82 Tozadevno predvsem Serresovo glavno delo *Hermes, 5 zv.*, Berlin 1991–94 [1968–80].

83 Kot eden izmed redkih teoretikov je skušal »francosko« in »nemško« fenomenologijo prostora misliti skupaj Bernhard Waldenfels. (Prim. npr. njegov prispevek »Fremdorte« / »Tuji kraji/kraji tujega« / v: Bernhard Waldenfels, *Topographie des Fremden / Topografija tujega*, Frankfurt na M. 1999 [1997], str. 184–207.)

alni razsežnosti« niti »za kraje imaginarnih okrožij«, temveč »za mesta in kraje v samolastno strukturalnem prostoru, to pomeni, v topološkem prostoru.«⁸⁴

V. Kurt Lewin: pokrajina in pot

Neodvisno od vsega tega se je iz fenomenologije razvila še »anglosaksonska« pot: z delom Kurta Lewina se je uveljavil samostojen topološki pristop k problematiki prostora na temeljih behaviorizma oziroma teorije zadržanja. Lewin je bil skupaj z Maxom Wertheimerjem, Kurtom Koffko in Wolfgangom Köhlerjem med tistimi glavnimi zastopniki »berlinske šole« gestaltistične psihologije, ki so v 30. letih 20. stoletja emigrirali v Združene države in tam razvili različne zastavitve psihologije okolnega sveta. Pred tem so vsi delovali v psihološkem laboratoriju berlinske univerze, katerega direktor je bil Carl Stumpf. Ta učenec Hermann Lotzeja je na göttingenski univerzi izvedel obsežne eksperimentalne študije o vizualni zaznavi,⁸⁵ v Halleju – kjer je pri njem habilitiral Husserl – pa jih je razširil še na zaznavo zvoka. Temeljni uvid gestaltistične psihologije se naslanja na osrednji termin »Gestalta«, »uobličjenja« oz. »ob-like«, ki ga je v tem smislu prvi uporabil Goethe, razdelal pa Ehrenfels.⁸⁶ »Gestalt« označuje celoto, ki predhaja zaznavi posameznih delov. V zvezi s prostorom je Lewin ta holistični pogled preformuliral v ekološko psihologijo, psihologijo okolnega sveta, v ospredju katere je celotnost odnosov človek–okolni svet.

43

Svojskost Lewinove metode je rigidni način deskripcije, s katerim se navezuje na tisto, kar je njegov učitelj Ernst Cassirer⁸⁷ označil kot funkcionalno mišljenje moderne v nasprotju z novoveškim substancialnim mišljenjem: določila biti zdaj zamenjajo določila relacij. Topološka deskripcija zanj torej ni nikakršna alternativa, marveč edini ustrezni pristop k opisu prostorskega zadržanja. Lewin si

84 Gilles Deleuze, *Woran erkennt man den Strukturalismus? / Ob čem prepoznamo strukturalizem?!*, Berlin 1992 [1972], str. 15.

85 Prim. Carl Stumpf, *Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung / O psihološkem izvoru prostorske predstave!*, Leipzig 1873.

86 Prim. Christian von Ehrenfels, »Über Gestaltqualitäten (1932)« / »O kvalitetah obličjenja« /, v: isti, *Psychologie. Ethik. Erkenntnistheorie. Philosophische Schriften in vier Bänden / Psihologija. Etika. Spoznavna teorija. Filozofski spisi v štirih zvezkih!*. 3. zv., ur. Reinhard Fabian, München/Dunaj 1988 [1937], str. 168–170.

87 Prim. Ernst Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik / Pojem substance in funkcije. Raziskave o temeljnih vprašanjih kritike spoznanja!*. *Gesammelte Werke*, 6. zv., pripravil Reinhold Schmücker, ur. Birgit Reick, Hamburg 2000 [1910], pa tudi Kurt Lewin, »Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie« / »Prehod od aristotelovskega h galilejskemu načinu mišljenja v biologiji in psihologiji« /, v: isti, *Wissenschaftstheorie / Teorija znanosti!*. I. Kurt-Lewin. *Werkausgabe*, 1. zv., ur. Carl-Friedrich Graumann, Bern/Stuttgart 1981 [1931], str. 233–278. – V nasprotju z Bachelardovo delitvijo torej Cassirer in Lewin epistemološki rez datirata v zdaleč zgodnejše obdobje.

pri tem sposoja tudi pri fizikalni teoriji polja: v elektromagnetiki »polje« pome- ni strukturalno homogenost določenega območja – v Lewinovem prenosu torej homogenost zadevnega izseka okolnega sveta. Zadržanje se mu kaže kot funkcija osebe in okolnega sveta ($Z = f(\text{os, oksv})$). Tej deskripciji Lewin ob stran postavi še vektorsko analizo, ki gibanja analizira kot usmerjene sile v prostoru (podobno behavioristični predstavi o teritorialnosti zadržanja/vedenja).⁸⁸ Življeni prostor Lewin s topološkega vidika naznači kot »hodološki prostor« (iz gr. *hodos*, 'pot'): opredelitev »prostora – poti« zajema vse spremembe kraja kake osebe v določenem časovnem razdobju in iz njihove pogostnosti generira mrežo hierarhičnih povezav v prostoru. Če se zdi to objektiviranje nasprotno temeljni fenomenološki intenci po dojemanju prostora kot življenega odnosa, pa fenomenolog Jean-Paul Sartre prav v Lewinovi topološki zastavitvi vidi primeren način zajetja »realnega prostora sveta«, saj lahko obe plati, tako subjektivno kot tudi objektivno, opiše združeno: »Človek in sveta *sta* relativni bitnosti [êtres] in princip njune biti je relacija.«⁸⁹

Lewin je le enkrat samkrat objavil res decidirano fenomenološko deskripcijo, in sicer v svojem spisu refleksij o izkušnji fronte z naslovom *Vojna pokrajina*⁹⁰ iz leta 1917, ki ga je pisal v vojaškem lazaretu. Drugače kot nam izraz »pokrajina« sugeri- rira sicer, Lewin le-te nikakor ne misli statično, temveč kot dinamično polje. Pri tem naj bi se domnevno naslanjal na *psihologijo pokrajine*⁹¹ Moritza Wlassaka:⁹² drugače kot dotedanja motrenja pokrajine, ki so služila predvsem religiozni kon- templaciji oziroma estetskemu povzdigu,⁹³ pri Wlassaku pokrajino konstituira izkustvo. Lewin v svojem spisu določene doživljajske momente prostorskosti tudi izpostavi natanko v situaciji vojnega spopada. Ta deskripcija vojne pokrajine pri tem nesistematično anticipira njegovo teorijo polja, kakor jo je formuliral po-

88 Prim. Kurt Lewin, »Vektoren, kognitive Prozesse und Mr. Tolmans Kritik« / »Vektorji, kognitivni procesi in kritika g. Tolmana« [1933], v: *Feldtheorie / Teorija polja*. Kurt-Lewin-Werkausgabe, 4. zv., ur. Carl-Friedrich Graumann, Bern/Stuttgart 1982, str. 99–131, in Edward C. Tolman, »Cognitive Maps in Rats and Men«, v: *The Psychological Review* 55 (1948), str. 189–208.

89 Jean-Paul Sartre, *Das Sein und das Nichts. Versuch einer phänomenologischen Ontologie / Bit in nič. Poskus fenomenološke ontologije*, Reinbek pri Hamburgu 2004 [1943], str. 547.

90 Glede nadaljevanja tovrstne decidirano fenomenološke deskripcije prim. Lenelis Kruse, *Räumliche Umwelt. Die Phänomenologie des räumlichen Verhaltens als Beitrag zu einer psychologischen Umwelttheorie / Prostorski okolni svet. Fenomenologija prostorskega zadržanja kot prispevek k psihološki teoriji okolnega sveta*, Berlin/New York 1974.

91 Prim. Moritz Wlassak, »Zur Psychologie der Landschaft« / »K psihologiji pokrajine«, v: *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie* XVI (1892), str. 333–354.

92 Tako vsaj domneva Pierre Kaufmann v: Kurt Lewin. *Une théorie du champ dans les sciences de l'homme*, Pariz 1968, str. 28 isl.

93 Prim. Joachim Ritter, »Landschaft. Zur Funktion des Ästhetischen in der modernen Gesellschaft« / »Pokrajina. O funkciji estetskega v moderni družbi« [1962], v: isti, *Subjektivität. Sechs Aufsätze*, Frankfurt na M. 1989, str. 141–190.

znejše: pokrajino («polje») opredeli v nekem določenem trenutku («vojni»). Njegov topološki opis skicira prostor, ki ga opredeljujejo cone nevarnosti, meje in vojaški položaji.⁹⁴ – Glede na ta njegov zgodnji poskus lahko Lewinovo zastavitv nazadnje zelo dobro razmejimo od dveh na videz sorodnih form psihološke teorije prostora. Najprej od geopsihologije Willyja Helpacha,⁹⁵ ki pokrajino razume kot klimatsko determinativno cono, ki oblikuje značaj naroda, prostor pa dojema kot produkt kolektivne volje.⁹⁶ Po drugi plati pa tudi od razvojne psihologije Jeana Piageta, ki ugotavlja, kako topološke relacije pri malem otroku zamenjajo geometrijske forme v poznejšem stadiju razvoja.⁹⁷ Medtem ko Helpach prostor tematizira strogo kot substancialni predmetni svet, Piaget pa ga razume kot čisto kognitivno konstrukcijo subjekta, Lewinova fenomenologija izhaja iz recipročnosti med *prostorom* delovanja in *delovanjem* v prostoru. – Navsezadnje je fenomenologija prostorskeosti tudi zaradi tega napetostnega razmerja postala mišljenje, na katerega se da nadvse plodno navezovati, pa tudi forma diskurzivnega podajanja, na sledove katere vse do danes zadenemo v sleherni kulturološki, družboslovni ali pa komunikološki debati.

Prevedel *Samo Krušič*

94 Zanimivo je, da je analogno misel kot Lewin v svojih vojnih zapiskih izrazil že Friedrich Ratzel: »Vojak preudarja, kaj vojaškega bi se lahko v tej pokrajini pripetilo in kaj bi bilo potem treba storiti.« (Friedrich Ratzel, »Bilder aus dem Kriege in Frankreich« / »Podobe iz vojne v Franciji«, v: isti, *Glücksinseln und Träume. Gesammelte Aufsätze aus den Grenzboten / Otoki sreče in sanje. Zbrani spisi iz naznanjanja mejnega*, Berlin 1911, str. 115–269, tu str. 179.)

95 Prim. Willy Helpach, *Geopsyche. Die Menschenseele unter dem Einfluß von Wetter, Klima, Boden und Landschaft / Geopsyche. Človekova duševnost pod vplivom vremena, podnebja, tal in pokrajine*, Stuttgart 1950 [1935, najprej pa 1911 pod naslovom *Die geopsychische Erscheinungen. Wetter, Klima und Landschaft in ihrem Einfluß auf das Seelenleben / Geopsihični pojavi. Vreme, podnebje in pokrajina v svojem vplivu na duševno življenje* / Leipzig.]

96 Prim. Willy Helpach, »Vom Dimensionalinstinkt zur Raumwillensschöpfung. Ein raumpsihologischer Beitrag zur wissenschaftlichen Geopolitik« / »Od instinkta dimenzionalnosti k zbiranju volje v prostoru. Prispevek psihologije prostora k znanstveni geopolitiki«, v: *Zeitschrift für Geopolitik XVII/12* (1940), str. 599–609.

97 Prim. Jean Piaget/Bärbel Inhelder, *Die Entwicklung des räumlichen Denkens beim Kinde / Razvoj prostorskega mišljenja pri otroku*, Stuttgart 1971 [1948]; in še: isti/Alina Szeminska, *Die natürliche Geometrie des Kindes / Otrokova naravna geometrija*, Stuttgart 1974 [1948].